

УДК 352.07«18/19»:908:94(477)

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2024-47-2>

СУЧАСНЕ УКРАЇНСЬКЕ ЗЕМСТВОЗНАВСТВО ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Бакуменко Олена Олексіївна,
*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри краєзнавчо-туристичної роботи,
соціальних і гуманітарних наук
Української інженерно-педагогічної академії
elena74y@gmail.com
orcid.org/0000-0002-3108-6324*

Тавшунський Олег Михайлович,
*кандидат історичних наук,
доцент кафедри краєзнавчо-туристичної роботи,
соціальних і гуманітарних наук
Української інженерно-педагогічної академії
Oleg.Tavshunskiy@uipa.edu.ua
orcid.org/0000-0003-3265-9320*

Метою статті є аналіз внеску досліджень з історії регіональних земств у розвиток сучасного українського краєзнавства. Одним із напрямів історичного краєзнавства є вивчення історії певних організацій та установ краю, а також життя і творчості визначних земляків. Не є секретом, що однією з установ, що багато зробили для розвитку окремих регіонів України на межі XIX–XX ст., були органи земського самоврядування, запроваджені внаслідок Земської реформи 1864 р. Це були перші на території імперії виборні всестанові органи, які дали змогу залучити до вирішення проблем соціально-економічного розвитку губерній небайдужих представників суспільства, зокрема з числа національно-свідомої інтелігенції. Після здобуття Україною незалежності підсилюється інтерес до історії її окремих регіонів та історії складових елементів цих регіонів. У тому числі збільшується кількість робіт, присвячених історії регіональних земств, а отже, й історії соціально-економічного розвитку певної місцевості. На основі загальнонаукових **методів** аналізу та синтезу доводиться важливість регіональних земствознавчих досліджень саме для краєзнавства.

Результати. Автори дослідження проаналізували, яким чином дослідження з історії окремих земств дають матеріал для розвитку сучасного краєзнавства. Особливу увагу звернено на дослідження, присвячені історії практичної діяльності земств, адже саме вони роблять доступними для вчених величезні пласти архівних невідомих або маловідомих джерел з історії краю. Також приділено увагу важливості досліджень історії діяльності видатних земців як представників громадськості краю та виразників громадської думки. Проаналізовано, які українські губернії на сьогодні найбільш потрапили в поле зору дослідників історії земства.

Зроблено **висновки**, що історія земського самоврядування різних губерній України є джерелом для отримання величезного пласта краєзнавчого матеріалу межі XIX–XX ст. Загалом доба незалежності стала сприятливим етапом як для вивчення історії окремих земств України, так і для розвитку історичного краєзнавства як такого, що в цілому наближує українську історичну науку до створення цілісної, об'єктивної картини української історії.

Ключові слова: краєзнавство, місцеве самоврядування, земство, історіографія, регіоналістика, земська діяльність, губернське земство.

MODERN UKRAINIAN ZEMSTVO STUDIES
AS A COMPONENT OF LOCAL HISTORICAL STUDIES

Bakumenko Olena Oleksiivna,

*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Local History
and Tourism, Social and Humanitarian Sciences
Ukrainian Engineering and Pedagogics Academy
elena74y@gmail.com
orcid.org/0000-0002-3108-6324*

Tavshunskiy Oleh Mykhailovych,

*Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of Local History
and Tourism, Social and Humanitarian Sciences
Ukrainian Engineering and Pedagogics Academy
Oleg.Tavshunskiy@uipa.edu.ua
orcid.org/0000-0003-3265-9320*

The main **purpose** of article is to examine the contribution of research on the history of regional zemstvos to the development of modern Ukrainian local history. One of the directions of historical regional studies is the study of the history of certain organizations and institutions of the region, as well as the life and work of prominent countrymen. It is no secret that one of the institutions that did a lot for the development of certain regions of Ukraine at the turn of the 19th and 20th centuries were the zemstvo self-government bodies, introduced as a result of the Zemstvo reform of 1864. These were the first elected all-state bodies on the territory of the empire, which made it possible to involve interested representatives of society, including nationally conscious intelligentsia, in solving the problems of social and economic development of the province.

After Ukraine gained independence, interest in the history of its individual regions and the history of the constituent elements of these regions increased. Including the increasing number of works dedicated to the history of regional zemstvos and, therefore, the history of socio-economic development of a certain area. The relevance of this topic is due to the desire to focus on the importance of regional zemstvo research specifically for local studies and the almost complete absence of historiographic research on this topic. On the basis of general scientific **methods** of analysis and synthesis, the importance of regional zemstvo studies for local studies is proven.

Results. The authors of the study analyzed how research on the history of individual zemstvos provides material for the development of modern local history. Special attention is paid to studies devoted to the history of the practical activity of zemstvos, because they made available to scientists' huge strata of archival unknown or little-known sources from the history of the region.

Also, attention was paid to the importance of researching the history of the activities of prominent Zemstvos as representatives of the public of the region and exponents of public opinion.

It has been analyzed which Ukrainian provinces have most recently come into the field of view of researchers of the history of the zemstvo. **Conclusions** were made that the history of zemstvo self-government of different provinces of Ukraine was a source for obtaining a huge layer of local history material of the XIX–XX centuries. In general, the era of independence became a favorable stage both for the study of the history of individual zemstvos of Ukraine and for the development of historical regional studies as such, which in general brought Ukrainian historical science closer to the creation of a coherent, objective picture of Ukrainian history.

Key words: local lore, local self-government, zemstvo, historiography, regionalism, zemstvo activity, provincial zemstvo.

1. Вступ

На сьогодні питання вивчення історії розвитку окремих територій України актуалізується у контексті створення цілісної картини української історії. Сучасний краєзнавчий рух збирає, накопичує і популяризує відомості про певну територію комплексно та в різних аспектах. Одним із напрямів історичного краєзнавства є вивчення історії організацій та установ краю, а також життя і творчості визначних земляків. До установ, що багато зробили для розвитку окремих регіонів України на межі XIX–XX ст., слід віднести органи

земського самоврядування, запроваджені внаслідок Земської реформи 1864 р. Це були перші на території імперії виборні всестанові органи, які дали змогу залучити до вирішення проблем соціально-економічного розвитку губерній небайдужих представників суспільства, зокрема з числа національно-свідомої інтелігенції.

Після здобуття Україною незалежності посилювався інтерес до історії її окремих регіонів та історії складових елементів цих регіонів. У тому числі зросла кількість робіт, присвячених історії регіональних земств, а отже, й історії

соціально-економічного розвитку певної місцевості. **Актуальність** цієї теми зумовлена важливістю регіональних земствознавчих досліджень для розвитку краєзнавства та майже цілковитою відсутністю історіографічних розвідок на цю тему.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Маємо зауважити, що тема ролі земствознавчих досліджень у розвитку краєзнавства є нерозкритою. Загалом історіографічний складник земствознавства не надто потужний. За роки незалежності вийшли комплексні історіографічні дослідження І.М. Миколаєнко (Миколаєнко, 2003) та О.О. Бакуменко (Бакуменко, 2006). Але ці роботи були присвячені аналізу різного плану наробок з історії земства, а не вузьким специфічним темам. Між тим обсяг робіт з історії регіональних земств значно зріс і потребує аналізу під різними кутами зору.

Мета статті – проаналізувати значення досліджень регіональної історії земств України в контексті історичного краєзнавства. Мета передбачає такі **завдання** дослідження: 1) розглянути тематику та обсяг сучасних досліджень з історії регіональних земств; 2) визначити, які пласти краєзнавчих матеріалів вони репрезентують. У дослідженні застосовувались загальнонаукові **методи** аналізу та синтезу, описовий та статистичний методи. **Логіка уявлення дослідженого матеріалу** створює гіпотезу про те, що, оскільки земства були інститутом самоврядування і безпосередньо працювали над поліпшенням соціально-економічного та культурного клімату регіонів, відповідно, вивчення їхньої діяльності передбачає і вивчення особливостей регіону, а отже, є складовою частиною краєзнавства.

2. Значення земствознавчих досліджень для розвитку краєзнавства

Важливість земствознавчих досліджень для розвитку краєзнавчої науки визначається, на наш погляд, декількома факторами. По-перше, сама діяльність земських установ дає багатий історичний матеріал, без якого картина історії краю буде неповною. Мається на увазі, що практична діяльність земств була безпосередньо пов'язана із соціально-економічними та культурними особливостями розвитку регіону, і вивчаючи цю діяльність, ми отримуємо уявлення про ці особливості.

Так, наприклад, за добу незалежності вийшло більш ніж чотири десятки дисертаційних досліджень, присвячених різним напрямкам практичної діяльності земств у різних українських губерніях. Зокрема, значна кількість досліджень історії регіональних земств була присвячена різноманітним аспектам їхньої соціально-економічної діяльності.

Розглядаючи, приміром, діяльність земств Лівобережної України в галузі сільського господарства, автори, окрім загальних тенденцій, розглядають

не лише весь комплекс сільськогосподарських заходів Херсонського земства або Таврійського, Харківського чи Чернігівського земств, а й визначають регіональну специфіку, що зумовлювала особливості діяльності кожного земства (Волос, 2014; Березняк, 2017). Відповідно, ми отримуємо дані про стан селянського і поміщицького землеволодіння краю, розміри наділів, природні умови, в яких здійснювалось землеробство, дані про персоналії осіб, що займалися цією діяльністю. Так само простежуються групи інтересів у місцевому суспільстві. Бо саме у вирішенні питань економічного характеру (наприклад, стосовно викупних платежів) найкраще видно боротьбу інтересів між консервативною та ліберальною течіями в земстві, а отже, і у суспільстві краю. Досліджуючи такий напрям соціально-економічної діяльності земств, як, приміром, сприяння переселенському руху в умовах Столипінської реформи, автори не лише розкривають процес залучення земств до створення переселенських органів, налагодження та постійного вдосконалення соціальної допомоги переселенцям, але й неодмінно торкаються умов, що змушували селян до переселення, підіймають величезний обсяг статистичної інформації, пов'язаної з демографією краю та умовами життя населення (Горохов, 2008).

З робіт, присвячених діяльності земств у галузі розвитку і популяризації народних промислів та ремесел, можна дізнатися не лише про еволюцію форм та методів пропагування й популяризації кустарної промисловості у практиці земств, але й власне про типи традиційних занять у тій чи іншій місцевості, фактори, що визначали саме такий вибір ремесел, порівняти стан їх розвитку на момент введення земств та на кінцевому періоді їх існування (Малеєва, 2002; Малишев, 2005; Белько, 2016). Зокрема, в цьому аспекті добре вивчено Полтавську та Харківську губернії.

Також з різноманітних робіт, присвячених економічній діяльності земств, можна отримати дані про стан розвитку кооперативного руху у різних українських губерніях, відношення місцевої влади до тих чи інших економічних ініціатив суспільства, простежити зміни у матеріальному становищі населення окремих місцевостей, зміни в технічному забезпеченні сільського господарства краю. Саме в цьому напрямі працюють дослідники історії земств Правобережжя України (Магась-Демидас, 2008; Двойнінова, 2004; Кузіна, 2008).

Важливу групу для розкриття краєзнавчої тематики становлять земствознавчі роботи, присвячені діяльності регіональних земств у галузі освіти та просвітництва. На сьогодні це, мабуть, найвивченіша галузь земської діяльності. Наприклад, у роботах О.І. Мармазової, Л.В. Корж та С.М. Жукова не лише розглянуто основні етапи розвитку та заходи земств Лівобережної України

в галузі народної освіти, але й подано величезний пласт краєзнавчої інформації, пов'язаний із демографічною ситуацією в цьому регіоні (зокрема, кількість дітей шкільного віку), охарактеризовано рівень писемності/неписемності серед різних категорій населення, стан духовного розвитку народу тощо (Мармазова, 1998; Корж, 1999; Жуков, 2012).

Надзвичайно важливими є матеріали таких досліджень для краєзнавства тих регіонів, де склад населення був неоднорідним, строкатим у етнічному чи конфесійному плані. У низці сучасних досліджень, присвячених освітній діяльності земств південної України (зокрема, Таврійської та Херсонської губерній), ми знаходимо надзвичайно цікавий матеріал щодо етнічного, соціального, конфесійного, гендерного та вікового складу здобувачів освіти, виділено особливості, що впливали на народну освіту цих регіонів. Велика кількість архівного матеріалу краєзнавчого характеру була вперше піднята на поверхню цими дослідженнями, що й дозволило висвітлити цілу низку причинно-наслідкових зв'язків у житті суспільства цих регіонів та діяльності земств (Добровольська, 2006; Шукліна, 2004; Кузовова, 2007).

3. Окремі аспекти сучасного земствознавства

Роботи з просвітницької діяльності земств містять у собі інформацію і щодо рівня культурного розвитку регіону. Зокрема, про стан та розвиток таких закладів, як бібліотеки, «народні дома», читальні, спеціалізовані навчальні бібліотеки, що зберігали значні за обсягом і цінні за змістом книжкові та періодичні зібрання за галузевими та мовними ознаками, йдеться в дослідженнях на тлі Полтавської та Катеринославської губерній (Кікто, 2016; Лучка, 2010).

Чимало корисного краєзнавчого матеріалу міститься в роботах, присвячених діяльності земств у галузі охорони здоров'я. На сьогодні є ґрунтовні дослідження щодо розвитку медицини в Харківській, Херсонській, Київській, Катеринославській губерніях. Найважливішим у цих роботах із точки зору краєзнавства було визначення специфічних умов організації охорони здоров'я в окремих місцевостях (Майстренко, 2006; Гужва, 2007; Андріяка, 2021).

Важливим напрямом діяльності земств була статистика. Земськими спеціалістами-статистиками було створено абсолютно незалежну систему обліку та реєстрації різноманітних сфер життя суспільства. Зокрема, її матеріали мали надзвичайно велике значення для вивчення життя українського села на межі XIX–XX ст. Недарма статистики – це найбільш суспільно-свідомий елемент земських службовців, найбільш переслідуваний владою, а матеріали їхніх досліджень були справжнім скарбом для різноманітних

радикальних політичних сил в імперії межі XIX–XX ст. Тому не дивно, що земська статистика привертала і привертає увагу дослідників. На сьогодні об'єктом їхніх досліджень стала статистична діяльність земств як південноукраїнських губерній – Катеринославської, Таврійської та Херсонської, так і деяких східноукраїнських (Петров, 2003; Макієнко, 2006; Бобков, 2004; Герінбург, 2009; Ліневич, 2023). Зауважимо, що автори цих досліджень відзначають важливу роль земсько-статистичної спадщини у формуванні вітчизняної регіоналістики. Дійсно, різноманітні статистичні збірники, звіти, доповіді, видані земськими статистичними бюро, містять комплекс маловідомих даних з життя кожного регіону. Причому ці дані охоплюють майже всі групи краєзнавчих даних. Від якості і типу ґрунтів певної місцевості до кількості культурно-освітніх закладів на душу населення в тому чи іншому повіті.

Окремо виділимо відносно невелику групу робіт, автори яких присвятили свою увагу вкладу регіональних земств у популяризацію і збереження української історико-культурної спадщини. Тобто сама по собі практична діяльність деяких земств містила краєзнавчий аспект. На сьогодні досліджено подібну діяльність земських установ Лівобережжя та Півдня України (Гапійенко, 1999; Гребінник, 2002.) У цих дослідженнях ми знаходимо інформацію про умови і процес створення земських історико-краєзнавчих музеїв, рівень зацікавленості і залученості до цього процесу різних груп місцевого населення. Крім того, ми отримуємо інформацію про те, які пам'ятки старовини і мистецтва на той час мали місце в певній місцевості, і можемо порівняти ситуацію того часу із сьогоденням. Це, своєю чергою, має значення для сучасного практичного краєзнавства та охорони і збереження об'єктів історико-культурної спадщини.

У земствах працювала велика кількість видатних людей тієї доби, чия діяльність тісно перепліталась з життям регіону. Крізь призму проблем, що вирішували ці діячі, ми бачимо розстановку сил у суспільстві на тому чи іншому етапі, особливості економічного, культурного, політичного розвитку краю. Тому ще одна група земствознавчих досліджень – це роботи по персоналіях відомих громадських діячів, земців, в яких порушувалися й питання історії краю. Більшість видатних місцевих суспільних діячів були так чи інакше задіяні в роботі земського або міського самоврядування, бо вважали своїм громадянським обов'язком працювати на благо своєї малої батьківщини. Тож крізь призму їхнього життєвого шляху можна не лише подивитись на успіхи та невдачі тих земств, де вони працювали, але й побачити становище в тій чи іншій галузі життя регіону на певному відрізьку часу. Так, стан освітнього простору, рівень

забезпеченості населення освітніми послугами та інші питання освітньо-культурного життя Катеринославської та Таврійської губерній розглянуто в роботах, присвячених педагогічній діяльності М.О. Корфа (Антошак, 2010; Лещенко, 2015). На тлі наукової та політичної діяльності І.П. Білоконського ми можемо побачити розстановку ліберальних та консервативних сил у суспільному середовищі губерній, де він працював (Панченко, 2011), проблеми, що постали у соціально-економічній галузі в житті Харківської та Чернігівської губерній, крізь призму діяльності відомого земського статистика О. Русова (Рахно, 2003), а особливості розгортання краєзнавчого руху, збереження та популяризації історико-культурної спадщини, наприклад, у Чернігівській губернії, дозволяють роботи, присвячені особистості Г.О. Милорадовича (Коваленко, 2011).

4. Висновки

Таким чином, історія земського самоврядування різних губерній України є джерелом для отримання величезного пласта краєзнавчого

матеріалу межі XIX–XX ст. На сьогодні здійснено досить великий обсяг досліджень історії окремих земств переважно в аспекті їхньої практичної соціально-економічної та просвітницької діяльності. Ці дослідження, спираючись на багатий архівний матеріал, розкривають, крім власне земської діяльності, умови життя населення краю, стан його соціально-економічного, культурного та духовного розвитку. Іншими словами, так само як поява і діяльність органів земського самоврядування була напряму пов'язана з «потребами та користями» окремих місцевостей, так само і дослідження, присвячені історії регіональних земств, є невід'ємною складовою частиною краєзнавства. Більшою мірою досліджено історію земств Лівобережжя та Півдня України, але поступово збільшується кількість досліджень з історії земств Правобережжя. Загалом доба незалежності стала сприятливим етапом як для вивчення історії окремих земств України, так і для розвитку історичного краєзнавства як такого, що в цілому наближує українську історичну науку до створення цілісної, об'єктивної картини української історії.

Література:

1. Андріяка Г.О. Роль земств у становленні та розвитку медико-санітарного обслуговування населення Київської губернії (1904 – 1917 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. КНУ ім. Т. Шевченка. Київ, 2021. 21 с.
2. Антошак М.М. Громадська та освітньо-наукова діяльність Миколи Олександровича Корфа : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. ЗНУ. Запоріжжя, 2010. 20 с.
3. Бакуменко О.О. Земства Російської імперії: історіографія проблеми (II половина XIX–XX ст.) : монографія. Харків, 2006. 172 с.
4. Белько О.О. Діяльність органів земського самоврядування з розвитку й популяризації гончарного промислу Полтавщини (1876–1919) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.05. Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2016. 24 с.
5. Березняк Я.В. Земські та урядові установи Таврійської губернії в сфері сільського господарства (1866–1914 рр.) : дис. канд. іст. наук : 07.00.01. МНУ ім. В.О. Сухомлинського, Миколаїв, 2017. 224 с.
6. Бобков В.В. Розвиток статистичних досліджень в Таврійській губернії в XIX – на початку XX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. ДНУ. Дніпро, 2004. 20 с.
7. Волос О.В. Діяльність земств Херсонської губернії в галузі сільського господарства (остання третина XIX – початок XX століття) : автореф. дис. к.і.н. : 07.00.01. ЗНУ, Запоріжжя, 2014. 20 с.
8. Гапійенко А.А. Участь земств Лівобережної України в історико-краєзнавчому русі (1870-ті – 1918 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. НАН України. Ін-т історії України. Київ, 1999. 19 с.
9. Герінбург О.В. Роль Херсонського губернського земства у вивченні демографічної ситуації у другій половині XIX – на початку XX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. ДНУ ім. О. Гончара. Дніпро, 2009. 21 с.
10. Горохов С.В. Соціально-економічна діяльність земств Харківської та Чернігівської губерній наприкінці XIX – на поч. XX століття : автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.01. КНУ ім. Т. Шевченка. Київ, 2008. 16 с.
11. Гребінник Т.О. Земські природничо-історичні музеї Півдня України: організація та природознавча діяльність (60-ті роки XIX ст. – початок XX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.07. НАН України. Центр досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва. Київ, 2002. 20 с.
12. Гужва З.Г. Розвиток санітарно-профілактичного напряму земської медицини Катеринославської губернії (II половина XIX ст. – 1917 р.) : автореф. дис. ... канд. мед. наук. Київ, 2007. 21 с.
13. Двойнінова О.В. Кооперація в сільському господарстві Правобережної України (1906 – лютий 1917 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. ПНУ ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2004. 20 с.

14. Добровольська В.А. Історія жіночої освіти Півдня України (1901–1910 pp.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. ДнНУ. Дніпропетровськ, 2006. 20 с.
15. Жуков С.М. Земські школи Харківської губернії (1865–1919 pp.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. ХНУ ім. В.Н. Каразіна, Харків, 2012. 19 с.
16. Кікто С.М. Просвітницько-виховна діяльність земств Полтавської губернії (друга половина XIX – початок XX століття) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. НПУ ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2016. 20 с.
17. Коваленко О.О. Громадсько-політична та наукова діяльність Г.О. Милорадовича (1839–1905 pp.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Черніг. нац. пед. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. Чернігів, 2011. 20 с.
18. Корж Л.В. Освітня діяльність земств Харківської губернії (наприкінці XIX – на початку XX століття) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Ін-т педагогіки АПН України. Київ, 1999. 19 с.
19. Кузіна Б.С. Розвиток споживчої кооперації Поділля в 1861–1914 pp. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. ЧНУ ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2008. 20 с.
20. Кузовова Н.М. Просвітницька діяльність земств Херсонської губернії (60-ті роки XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2007. 20 с.
21. Лещенко Е.В. Педагогічна діяльність М.О. Корфа в контексті розвитку земств Півдня України (друга половина XIX ст.) : автореф. дис. ... к. пед. наук : 13.00.01. Кіровоград. ДПУ ім. Володимира Винниченка. Кіровоград, 2015. 20 с.
22. Ліневич Г.К. Статистичні дослідження земств для наукового забезпечення розвитку сільського господарства на українських землях (друга половина XIX ст. – 1918 p.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.07. Нац. наук. сільськогосп. бібліотека НААН, Київ, 2023. 20 с.
23. Лучка Л.М. Бібліотеки у культурно-освітньому просторі Катеринославщини другої половини XIX – початку XX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. ДНУ ім. О. Гончара. Дніпропетровськ, 2010. 20 с.
24. Малеева Т.І. Діяльність земських установ Полтавської губернії з розгортання традиційних українських промислів у період з 1864 по 1914 роки : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 09.00.12. КНУ ім. Т. Шевченка. Київ, 2002. 21 с.
25. Магась-Демидас Ю.І. Кооперативний рух Правобережної України у 1860-ті – 1914 роки : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. ЧНУ ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2008. 20 с.
26. Майстренко О.А. Роль Херсонського земства в медичному обслуговуванні населення у 1865–1917 pp. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. НПУ ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2006. 20 с.
27. Макієнко О.А. Розвиток земської статистики в Херсонській губернії : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2006. 20 с.
28. Малишев О.В. Розвиток кустарної промисловості в Харківській губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2005. 17 с.
29. Мармазова О.І. Просвітницька діяльність земств в Україні (кінець XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Донец. держ. ун-т. Донецьк, 1998. 16 с.
30. Миколаєнко І.М. Історіографія діяльності земських установ України (1864–2001 pp.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06. КНУ ім. Т. Шевченка. Київ, 2003. 20 с.
31. Панченко В.І. Громадсько-політична та наукова діяльність І.П. Білоконського (1855–1931) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. МОНМС України, ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2011. 19 с.
32. Петров О.О. Діяльність земських статистичних закладів південноукраїнських губерній у другій половині XIX – на початку XX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. ДНУ. Дніпро, 2003. 19 с.
33. Рахно О.Я. Олександр Русов у науковому і громадсько-політичному житті України (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2003. 19 с.
34. Шукліна С.О. Освітня та культурницька діяльність органів місцевого самоврядування й громадськості Таврійської губернії (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 17.00.01. КНУКМ. Київ, 2004. 19 с.

References:

1. Andriiaka, H.O. (2021). Rol zemstv u stanovlenni ta rozvytku medyko-sanitarnoho obsluhovuvannia naselenia Kyivskoi hubernii (1904–1917 rr.) [The role of zemstvos in the establishment and development of medical and sanitary services for the population of Kyiv province (1904–1917)]: Avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. KNU im. T. Shevchenko. Kyiv, 21 p. [in Ukrainian].
2. Antoshchak, M.M. (2010). Hromadska ta osvitno-naukova diialnist Mykoly Oleksadrovycha Korfa [Public and educational-scientific activities of Mykola Oleksadrovich Korf]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. ZNU. Zaporizhzhya, 20 p. [in Ukrainian].

3. Bakumenko, O.O. (2006). Zemstva Rosiiskoi imperii: istoriografii problemy (II polovyna XIX–XX st.) [Zemstvos of the Russian Empire: historiography of the problem (second half of the 19th–20th centuries)]: Monohrafiia. Kharkiv, 172 p. [in Ukrainian].
4. Belko, O.O. (2016). Diialnist orhaniv zemskoho samovriaduvannia z rozvytku y populiaryzatsii honcharnoho promyslu Poltavshchyny (1876–1919) [Activities of zemstvo self-government bodies on the development and popularization of the pottery industry of Poltava region (1876–1919)]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.05. In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha. Lviv, 24 p. [in Ukrainian].
5. Berezniak, Ya.V. (2017). Zemski ta uriadovi ustanovy Tavriiskoi hubernii v sferi silskoho hospodarstva (1866–1914 rr.) [Zemsky and government institutions of Tavria province in the field of agriculture (1866–1914)]: dys. kand. ist. nauk: 07.00.01. MNU im. V.O. Sukhomlynskoho, Mykolaiv, 224 p. [in Ukrainian].
6. Bobkov, V.V. (2004). Rozvytok statystychnykh doslidzhen v Tavriiskii hubernii v XIX – na pochatku XX st. [The development of statistical research in Tavria province in the 19th and early 20th centuries]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. DNU. Dnipro, 20 p. [in Ukrainian].
7. Volos, O.V. (2014). Diialnist zemstv Khersonskoi hubernii v haluzi silskoho hospodarstva (ostannia tretyna XIX – pochatok XX stolittia) [Activities of zemstvos of the Kherson province in the field of agriculture (the last third of the 19th century – the beginning of the 20th century)]: avtoref. dys. ... k. i. n.: 07.00.01. ZNU, Zaporizhzhia, 20 p. [in Ukrainian].
8. Hapiienko, A.A. (1999). Uchast zemstv Livoberezhnoi Ukrainy v istoryko-kraieznavchomu rusi (1870-ti–1918 rr.) [The participation of zemstvos of the Left Bank of Ukraine in the historical and local history movement (1870s–1918)]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. NAN Ukrainy. In-t istorii Ukrainy. Kyiv, 19 p. [in Ukrainian].
9. Herinburh, O.V. (2009). Rol Khersonskoho hubernskoho zemstva u vyvchenni demografichnoi sytuatsii u druhi polovyni XIX – na pochatku XX st. [The role of the Kherson provincial zemstvo in the study of the demographic situation in the second half of the 19th – at the beginning of the 20th century]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. DNU im. O. Honchara. Dnipro, 21 p. [in Ukrainian].
10. Horokhov, S.V. (2008). Sotsialno-ekonomichna diialnist zemstv Kharkivskoi ta Chernihivskoi hubernii naprykintsi XIX – na poch. XX stolittia [Socio-economic activity of zemstvos of Kharkiv and Chernihiv provinces at the end of the 19th century – at the beginning 20th century]: avtoref. dys. kand. ist. nauk: 07.00.01. KNU im. T. Shevchenka. Kyiv, 16 p. [in Ukrainian].
11. Hrebinyk, T.O. (2002). Zemski pryrodnycho-istorychni muzei Pivdnia Ukrainy: orhanizatsiia ta pryrodnoznavcha diialnist (60-ti roky XIX st. – pochatok XX st.) [Zemsky Natural History Museums of the South of Ukraine: organization and natural history activities (60s of the XIX century – beginning of the XX century)]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.07. NAN Ukrainy. Tsentri doslidzhen naukovykh tekhnichnoho potentsialu ta istorii nauky im. H.M. Dobrova. Kyiv, 20 p. [in Ukrainian].
12. Huzhva, Z.H. (2007). Rozvytok sanitarno-profilaktychnoho napriamu zemskoi medytsyny Katerynoslavskoi hubernii (II polovyna XIX st. – 1917 r.) [Development of the sanitary-prophylactic direction of the Zemstvo medicine of the Katerynoslav province (II half of the XIX century – 1917)]: avtoref. dys. ... kand. med. nauk. Kyiv, 21 p. [in Ukrainian].
13. Dvoininova, O.V. (2004). Kooperatsiia v silskomu hospodarstvi Pravoberezhnoi Ukrainy (1906 – liutyi 1917 rr.) [Cooperation in agriculture of Right Bank Ukraine (1906 – February 1917)]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. PNU im. V. Stefanyka. Ivano-Frankivsk, 2004. 20 p. [in Ukrainian].
14. Dobrovolska, V.A. (2006). Istorii zhinochoi osvity Pivdnia Ukrainy (1901–1910 rr.) [The history of female education in Southern Ukraine (1901–1910)]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. DnNU. Dnipropetrovsk, 20 p. [in Ukrainian].
15. Zhukov, S.M. (2012). Zemski shkoly Kharkivskoi hubernii (1865–1919 rr.) [Zemsky schools of the Kharkiv province (1865–1919)]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. KhNU im. V.N. Karazina, Kharkiv, 19 p. [in Ukrainian].
16. Kikto, S.M. (2016). Prosvitnytsko-vykhovna diialnist zemstv Poltavskoi hubernii (druga polovyna XIX – pochatok XX stolittia) [Educational activities of zemstvos of the Poltava province (second half of the 19th – beginning of the 20th century)]: avtoref. dys. kand. ped. nauk: 13.00.01. NPU im. M.P. Drahomanova. Kyiv, 20 p. [in Ukrainian].
17. Kovalenko, O.O. (2011). Hromadsko-politychna ta naukova diialnist H.O. Myloradovycha (1839–1905 rr.) [Social, political and scientific activities of G.O. Myloradovych (1839–1905)]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. Chernih. nats. ped. un-t im. T.H. Shevchenka. Chernihiv, 20 p. [in Ukrainian].
18. Korzh, L.V. (1999). Osvitnia diialnist zemstv Kharkivskoi hubernii (v kintsi XIX – na pochatku XX stolittia) [Educational activities of zemstvos of the Kharkiv province (at the end of the 19th – at the beginning of the 20th century)]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.01. In-t pedahohiky APN Ukrainy. Kyiv, 19 p. [in Ukrainian].

19. Kuzina, B.S. (2008). Rozvytok spozhyvchoi kooperatsii Podillia v 1861–1914 rr. [Development of Podillia consumer cooperative in 1861–1914]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. ChNU im. Yu. Fedkovycha. Chernivtsi, 20 p. [in Ukrainian].
20. Kuzovova, N.M. (2007). Prosvitnytska diialnist zemstv Khersonskoi hubernii (60-ti roky XIX – pochatok XX st.) [Educational activities of zemstvos of the Kherson province (1860s – beginning of the 20th century)]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. KhNU im. V.N. Karazina. Kharkiv, 20 p. [in Ukrainian].
21. Leshchenko, E.V. (2015). Pedahohichna diialnist M.O. Korfa v konteksti rozvytku zemstv Pivdnia Ukrainy (druga polovyna XIX st.) [Pedagogical activity of M.O. Korf in the context of the development of zemstvos of Southern Ukraine (second half of the 19th century)]: avtoref. dys. ... k. ped. nauk: 13.00.01. Kirovohr. DPU im. Volodymyra Vynnychenka. Kirovohrad, 20 p. [in Ukrainian].
22. Linievych, H.K. (2023). Statystychni doslidzhennia zemstv dlia naukovooho zabezpechennia rozvytku silskoho gospodarstva na ukrainskykh zemliakh (druga polovyna XIX st. – 1918 r.) [Statistical researches of zemstvos for scientific support of the development of agriculture on Ukrainian lands (second half of the 19th century – 1918)]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk 07.00.07. Nats. nauk. silskohosp. biblioteka NAAN, Kyiv, 20 p. [in Ukrainian].
23. Luchka, L.M. (2010). Biblioteki u kulturno-osvitnomu prostori Katerynoslavshchyny drugoi polovyny XIX – pochatku XX st. [Libraries in the cultural and educational space of Ekaterinoslav region in the second half of the 19th – early 20th centuries]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. DnNU im. O. Honchara. Dnipropetrovsk, 20 p. [in Ukrainian].
24. Malieieva, T.I. (2002). Diialnist zemskykh ustanov Poltavskoi hubernii z rozghortannia tradytsiinykh ukrainskykh promysliv u period z 1864 po 1914 roky [Activities of the zemstvo institutions of the Poltava province in the development of traditional Ukrainian industries in the period from 1864 to 1914]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 09.00.12. KNU im. T. Shevchenka. Kyiv, 21 p. [in Ukrainian].
25. Mahas-Demydas, Yu.I. (2008). Kooperatyvnyi rukh Pravoberezhnoi Ukrainy u 1860-ti – 1914 roky [Cooperative movement of Right Bank of Ukraine in 1860s – 1914]: Avtoref. dys... kand. ist. nauk: 07.00.01. ChNU im. B. Khmelnytskoho. Cherkasy, 20 p. [in Ukrainian].
26. Maistrenko, O.A. (2006). Rol Khersonskoho zemstva v medychnomu obsluhovuvanni naselennia u 1865–1917 rr. [The role of the Kherson Zemstvo in the medical service of the population in 1865–1917]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. NPU im. M.P. Drahomanova. Kyiv, 20 p. [in Ukrainian].
27. Makiienko, O.A. (2006). Rozvytok zemskoi statystyky v Khersonskii hubernii [Development of zemstvo statistics in Kherson province]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. KhNU im. V.N. Karazina. Kharkiv, 20 p. [in Ukrainian].
28. Malyshev, O.V. (2005). Rozvytok kustarnoi promyslovosti v Kharkivskii hubernii u drugii polovyni XIX – na pochatku XX st. [The development of handicraft industry in the Kharkiv province in the second half of the 19th – at the beginning of the 20th century]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. KhNU im. V.N. Karazina. Kharkiv, 17 p. [in Ukrainian].
29. Marmazova, O.I. (1998). Prosvitnytska diialnist zemstv v Ukraini (kinets XIX – pochatok XX st.) [Educational activities of zemstvos in Ukraine (late XIX – early XX centuries)]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. Donets. derzh. un-t. Donetsk, 16 p. [in Ukrainian].
30. Mykolaienko, I.M. (2003). Istoriohrafia diialnosti zemskykh ustanov Ukrainy (1864–2001 rr.) [Historiography of the activities of the Zemstvo institutions of Ukraine (1864–2001)]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.06. KNU im. T. Shevchenka. Kyiv, 20 p. [in Ukrainian].
31. Panchenko, V.I. (2011). Hromadsko-politychna ta naukova diialnist I.P. Bilokonskoho (1855–1931) [Social, political and scientific activities of I.P. Bilokonskyi (1855–1931)]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. MONMS Ukrainy, KhNU im. V.N. Karazina. Kharkiv, 19 p. [in Ukrainian].
32. Petrov, O.O. (2003). Diialnist zemskykh statystychnykh zakladiv pivdenoukrainskykh hubernii u drugii polovyni XIX – na pochatku XX st. [Activities of zemstvo statistical institutions of southern Ukrainian provinces in the second half of the 19th and early 20th centuries]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. DNU. Dnipro, 19 p. [in Ukrainian].
33. Rakhno, O.Ia. (2003). Oleksandr Rusov u naukovomu i hromadsko-politychnomu zhytti Ukrainy (druga polovyna XIX – pochatok XX st.) [Oleksandr Rusov in the scientific and public-political life of Ukraine (second half of the 19th – beginning of the 20th century)]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. KhNU im. V.N. Karazina. Kharkiv, 19 p. [in Ukrainian].
34. Shuklina, S.O. (2004). Osvitnia ta kulturnytska diialnist orhaniv mistsevoho samovriaduvannia y hromadskosti Tavriiskoi hubernii (druga polovyna XIX – pochatok XX st.) [Educational and cultural activities of local self-government bodies and the public of Tavria province (second half of the 19th – beginning of the 20th century)]: avtoref. dys... kand. ist. nauk: 17.00.01. KNUKM. Kyiv, 19 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 28.05.2024
The article was received 28 May 2024